

Ștei / Dr. Petru Groza. Pledoarie pentru patrimoniu construit în micul oraș secret marcat de istoria războiului rece

Liliana Iuga

Cercetător asociat, Faculty of Architecture,
RWTH Aachen University, Germania
liliana.iuga@yahoo.com

Oana-Cristina Țiganea

RTD-Junior European University
DASTU – Dipartimento di Architettura
e Studi Urbani, Politecnico di Milano
oanacristina.tiganea@polimi.it

Cuvinte cheie

realismul socialist
patrimoniul construit
arhitectură
planificare urbană
războiul rece
uraniu
România

Rezumat

Ștei / Dr. Petru Groza face parte din categoria orașelor de mici dimensiuni amplasate în legătură directă cu resurse naturale importante, în cazul de față exploatarea de uraniu. Din acest motiv, interesul sovietic pentru localitate s-a manifestat încă din primii ani ai instalării sistemului socialist în România, având o importanță strategică la începutul războiului rece. Dezvoltarea orașului a rămas însă o chestiune secretă, aceasta neapărând pe hărțile oficiale. Începând cu anul 1952, Ștei / Dr. Petru Groza și-a început dezvoltarea ca o nouă localitate urbană de mici dimensiuni (aprox. 10.000 de locuitori în maximum dezvoltării sale industriale), construită pe baza principiilor urbanistice și arhitecturale ale realismului socialist. Diferitele tipologii de clădiri (atât locuințele individuale, cât și dotările social-culturale) se remarcă prin unitate de stil și coerență arhitecturală. Dincolo de asta, trebuie remarcat faptul că noua localitate urbană s-a dezvoltat în paralel cu așezarea rurală deja existentă, contribuind la definirea unui mediu construit hibrid și definit astăzi atât de caracteristici urbane cât și rurale (*rurban*). Asemeni cazurilor similare de orașe mono-industriale românești afectate de efectele globalizării și ale de-industrializării post-1989, Ștei este astăzi un oraș aflat în regresie demografică, economică, socială și culturală, în căutarea (re)definirii propriei identități.

Articolul de față își propune două obiective principale. În primul rând, dorește să abordeze problema construcției acestui oraș mono-industrial în contextul începutului războiului rece, subliniind influența directă a modelului sovietic și specificul său aparte în contextul dezvoltării urbanistice postbelice. În al doilea rând, articolul va analiza contextul post-1989 și dificultățile întâlnite în recunoașterea și păstrarea moștenirii construite aflate sub eticheta unei entități politice asupra căreia planează o percepție publică negativă. Scopul acestui demers este să sublinieze potențialul de valorificare al patrimoniului construit din Ștei, prin analogie cu inițiative similare din fostul spațiu ex-sovietic.

Ștei / Dr. Petru Groza.

Arguments for the Preservation of Built

Heritage in a Small Secret Town Marked

by Cold War History

socialist realism
built heritage
architecture
urban planning
the Cold War
uranium
Romania

Abstract (EN)

Ștei / Dr. Petru Groza belongs to the category of small towns located in direct connection with important natural resources - in this case uranium mining. For this reason, the Soviet interest for this locality manifested itself since the first years of the socialist system in Romania. As such, the town can be considered as having a strategic importance at the beginning of the Cold War. However, the town's development remained a secret matter, and it was not represented on official maps. Starting with 1952, Ștei / Dr. Petru Groza was developed as a new small-scale urban locality (approx. 10,000 inhabitants at the height of its industrial development), built on the architectural principles of socialist realism. The different typologies of buildings (both individual dwellings and socio-cultural facilities) stand out through their unity of style and architectural coherence. Furthermore, it should be noted that the new urban locality developed in parallel with the already existing rural settlement, which contributed to the definition of a hybrid built environment that is defined today by both urban and rural (*rurban*) characteristics. Like similar cases of Romanian mono-industrial cities affected by the effects of globalization and post-1989 de-industrialization, Ștei is nowadays a city in demographic, economic, social, and cultural decline, seeking to (re)define its own identity.

This article has two main objectives. First of all, it aims to address the history of building this mono-industrial town in the context of the beginning of the Cold War, emphasizing the direct influence of the Soviet model and its specificity in the context of postwar urban development. Second, the article will analyze the post-1989 context and the difficulties encountered in recognizing and preserving its built heritage, that is associated with a political regime surrounded by a negative public perception. The purpose of this approach is to emphasize the potential for valorizing the built heritage of Ștei, by comparison with similar initiatives developed in the former ex-Soviet space.

- ¹ Mark Pittaway, "Creating and Domesticating Hungary's Socialist Industrial Landscape: From Dunapentele to Sztálinváros", 1950–1958, în *Historical Archaeology*, Vol. 39, nr. 3, Landscapes of Industrial Labor, 2005, pp. 75–93; Sándor Horváth, "Everyday Life in the First Hungarian Socialist City", în *International Labor and Working-Class History*, vol. 68, October 2005, pp. 24–46; Katherine Lebow, *Unfinished Utopia: Nowa Huta, Stalinism, and Polish Society, 1949–56*, Cornell University Press, Ithaca, 2013.
- ² Aman Anders, *Architecture and Ideology in Eastern Europe during the Stalin Era: An Aspect of the Cold War History*, MIT Press—Cambridge, The Architectural History Foundation—New York, pp. 147–164, 1992. Cazul României este tratat drept unul excepțional, orașele de-a lungul Canalului Dunăre-Marea Neagră fiind menționate ca posibile înlocuitoare ale unui proiect pentru primul oraș socialist. Este totuși surprinzătoare lipsa menționării Hunedoarei. Orașul a apărut în presa vremii ca fiind una dintre marile realizări ale eforturilor de industrializare socialist din anii 1950, cu toate că nu a primit titlul de "nou oraș socialist". Aceasta poate fi considerată și ca o măsură de prevedere a conducerii politice din România, pentru a distra atenția sovieticilor de la principalul combinat de industrie grea al țării, într-o perioadă în care majoritatea ramurilor economiei românești erau sub control sovietic. Întârzierea cu care a fost introdus realismul socialist (1952), precum și lipsa investițiilor în planificare urbană pot fi considerate parte a explicației. activități didactice opționale provin din www.uauim.ro/facultati/arhitectura/arhitectura/discipline-la-alegere/, pagină consultată în data de 07.11.2017.
- ³ Stephen Kotkin, *Magnetic Mountain: Stalinism as a Civilization*, University of California Press, Berkeley—Los Angeles—London, First Edition, 1995.
- ⁴ Ladislau Adler, Z. Solomon, „Dezvoltarea arhitecturii industriale în Uniunea Sovietică” în *Arhitectura RPR*, nr. 4, pp. 23–28, 1951; Ladislau Adler (et. al.), „Arhitectura construcțiilor industriale în cursul primului Plan Cincinal Stalinist” în *Arhitectura RPR*, nr. 5, pp. 9–19, 1951; Ladislau Adler, *Proiectarea clădirilor industriale*, Ed. Tehnică, București, 1955.
- ⁵ Mara Mărginean, *Ferestre spre Furnalul Roșu. Urbanism și cotidian în Hunedoara și Călan*, Ed. Polirom, Iași, 2015; Irina Tulbure, *Arhitectură și urbanism în România anilor 1944–1964: constrângere și experiment*, Ed. Simetria, București, 2016.
- ⁶ Mara Mărginean, *op.cit.*, pp. 69–76.
- ⁷ Irina Tulbure, *op.cit.*
- ⁸ Per Ronnas, *Urbanisation in Romania: a geography of social and economic change since independence*, PhD Thesis Stockholm School of Economics, Stockholm, 1984., pp. 203–208; p. 216.
- ⁹ V. Cucu, *Orașele din RS România. Probleme de geografie economică* (rezumatul tezei de doctorat), Universitatea Alexandru Ioan Cuza, Iași, 1977, p. 23.

În perioada anilor 1990, literatura de specialitate referitoare la noi orașe industriale construite în țările Blocului Estic s-a concentrat în mare măsură pe cele de dimensiuni mai mari, cum au fost Nowa Huta (Polonia) și Sztálinváros (Ungaria)¹ și, care, corespundeau într-o oarecare măsură acelor proiecte de dezvoltare economică, teritorială și socio-culturală ale sistemului socialist cunoscute de ambele părți ale Cortinei de fier. Pentru o perioadă destul de îndelungată, România a rămas într-o zonă gri, nefiind menționată în volume de notorietate precum cartea lui Aman Anders *Architecture and Ideology in Eastern Europe during the Stalin Era: An Aspect of the Cold War History* (1992)², care a trezit interesul pentru cercetarea și studiul arhitecturii postbelice din zona fostului Bloc Estic. Ulterior au apărut publicații mai aprofundate ce analizau dezvoltarea țesutului urban în perioada industrializării Uniunii Sovietice din anii interbelici, precum cartea lui Stephen Kotkin *Magnetic Mountain* (1997)³. Aceasta a deschis noi perspective metodologice în abordarea orașelor socialiste, punând accentul pe elemente de istorie socială și pe o interpretare inovativă a surselor documentare. Construit în perioada interbelică, orașul Magnitogorsk, devenise punct de referință la începutul anilor 1950 în construcția orașelor siderurgice din Blocul Estic.⁴

În ceea ce privește cazul României, acest deficit de interes istoriografic a început să fie suplinit relativ recent, ca parte a unui efort mai larg de analiză a evoluției arhitecturii românești din perioada comunistă. Sunt de remarcat contribuțiile unor tinere cercetătoare precum Irina Tulbure și Mara Mărginean, care acoperă atât partea de arhitectură și urbanism, cât și pe cea de istorie socială.⁵ Mai mult, aceste contribuții sunt printre puținele care fac referire la procesul de transformarea a teritoriului în perioada recentă (1945–1989), într-o analiză complexă a formelor de manifestare arhitecturală și urbanistică a orașelor industriale aflate pe agenda de priorități ale regimului.

Dezvoltarea și construcția post-1945 a orașelor industriale trebuie neapărat interpretată și analizată în strânsă legătură cu instaurarea și consolidarea regimului comunist, fiind caracterizat de instalarea unui sistem puternic centralizat în care statul devine principalul investitor—beneficiar al planificării economice și teritoriale. Tocmai acest proces de consolidare birocratică și ideologică a regimului comunist în România, de la sfârșitul anilor 1940 și începutul anilor 1950, a permis anumite intervenții punctuale la nivelul teritoriului în care se poate interpreta discursul narativ moștenit din practica interbelică a proiectării. Dintre acestea putem specifica cazul Hunedoarei cu zona Orașului Muncitoresc și primele tentative de oraș grădina implementate la sfârșitul anilor 1940⁶, pe cel al Victoriei sau a coloniei Uricani din Valea Jiului. Acestea au fost și exemplele care apăreau reprezentate cel mai des în paginile revistei *Arhitectura* în perioada anilor 1950, reprezentând în mod direct prioritățile economice de investiție ale statului și, anume, industria grea (siderurgică), industria chimică și industria de exploatare minieră. Însă, acestea erau și cazurile care ulterior au fost criticate pentru inconsistența stilistică, în special după declararea socialismului realist ca stil oficial în abordarea arhitecturală odată cu reglementările emise în 1952 ce aveau să marcheze întreaga practică de planificare urbană și proiectare de arhitectură pe toată perioada regimului comunist. Practic, pornind din 1952 se poate vorbi despre ceea ce în limbaj comun, la nivel local și popular, este perceput și menționat ca „arhitectura construită de ruși” făcându-se în realitate referire la arhitectura de influență sovietică proiectată de arhitecții români. Acest argument este amplu dezbătut în volumul Irinei Tulbure, pe care autorii articolului îl recomandă considerându-l necesar de parcurs pentru o înțelegere aprofundată a arhitecturii și urbanisticii anilor 1950.⁷

Un alt aspect specific al modelelor de industrializare și urbanizare sovietică la începutul războiului rece au fost orașele industriale de mici dimensiuni, mono-industriale, localizate în zone bogate în resurse naturale. La nivel național, această tipologie urbană a prezentat cea mai mare rată de creștere în intervalul 1948–1956, având o populație în proporție de peste 75% formată din mână de lucru migratoare.⁸ În plus, un grafic realizat la sfârșitul anilor 1970 indica această tipologie urbană ca prezentând cea mai mare viabilitate urbană datorită concentrării unui mare flux industrial în relație directă cu o populație relativ redusă (până la 20.000 locuitori).⁹ În plus, caracterul urban al acestor așezări era indicat din punct de vedere

- ¹⁰ R. Ioanid, *Urbanizarea în România. Implicații socio-economice*, Ed. Științifică și Enciclopedică, Bucharest, 1978, p.13.
- ¹¹ V. Cucu, *op.cit.*, p.99.
- ¹² La sfârșitul perioadei socialiste Șteiu avea o populație de aproximativ 10.450 locuitori. Ulterior, recensământul din 2002 indica o populație de aproximativ 8.637 locuitori, în timp ce în 2011, doar 6.529 locuitori. Sursa: Institutul național de statistică a României.
- ¹³ Printre cele mai importante ramuri industriale în România anului 1945 se numără: industria grea (București, Transilvania și Banat), petrol și prelucrarea lemnului. A se vedea Per Ronnas, *op.cit.*, p.68; D. Turnock, *The Romanian Economy in the Twentieth Century*, Ed. Croom Helm, London – Sydney, 1986.
- ¹⁴ P. Ronnas, *op.cit.*, pp. 203–208; p. 216.
- ¹⁵ O parte dintre țările care au intrat în sfera de influență sovietică au primit sprijin financiar pentru reconstrucția postbelică (Polonia, Cehoslovacia și inițial Iugoslavia), în timp ce altele au trebuit să plătească datoria de război către Uniunea Sovietică (România, Bulgaria și Ungaria). M.C. Kaser (ed.), *The Economic History of Eastern Europe (Vol.III: Institutional Change within Planned Economy)*, Ed. Clarendon Press, 1987.
- ¹⁶ A se vedea Ghiță Ionescu, *Communism in Romania 1944–1962*, Royal Institute of International Affairs, Oxford University Press, London – New York – Toronto, 1964; P. Ronnas, *op.cit.*; Bogdan Murgescu, *România și Europa. Acumularea decalajelor economice (1500–2000)*. Ed. Polirom, Iași, 2010, p. 333.
- ¹⁷ *Idem*, 25.

cantitativ prin densitatea activității industriale și a mediului construit în primul rând, în timp ce densitatea populației și tipologia serviciilor oferite apăreau doar pe poziția a treia și a patra.¹⁰ În ciuda acestui fapt, în perioada anilor 1970, unii specialiști au început să semnaleze problema sustenabilității pe termen lung a acestor orașe mono-industriale de mici dimensiuni construite ex-novo, pe „teren liber”, evidențiind faptul că ar trebui conectate la nivel teritorial cu alte așezări al căror activități aveau mai degrabă un caracter local—regional. Ca alternativă la noile orașe era indicată modernizarea satelor, dezvoltate în mod organic, și ridicarea lor la statutul de oraș.¹¹

Un bun exemplu în acest sens este orașul Dr. Petru Groza (Ștei) care a fost construit în anii 1950 în nord-vestul României, în apropierea minei de uraniu situate la Băița Plai. Ținând cont de interesele strategice ale sovieticilor, întreg procesul a rămas unul secret. Zona a fost supravegheată de Securitate, iar orașul nici măcar nu a apărut pe hărți până în anii 1970. Orașul a fost construit pentru specialiști sovietici și români, iar exploatarea a fost, cel puțin parțial, efectuată de forță de muncă necalificată, în deplin secret.

Fig. 1 Vedere panoramică asupra „orașului rusesc” construit în intervalul 1952–1956 cu evidențierea rețelei ortogonale stradale și axele principale de compoziție. În prim plan se pot observa barăcile (temporare) construite pentru muncitori. Sursa: Arhivele Naționale Istorice Centrale (SANIC), Fond: CC al PCR Alburne foto, Dosar A 21, poza nr. 76

Astăzi, Șteiu, ca și totalitatea orașelor mono-industriale de mici dimensiuni din perioada post-1989 prezintă un mediu construit specific atât mediului urban cât și a celui rural, cu o contracție demografică generată de închiderea industriei locale și emigrarea populației și cu importante probleme economice, sociale și culturale rezultate în consecință.¹² Însă, spre deosebire de numeroase alte orașe post-industriale românești, unde proiectul socialismului realist a marcat doar zone de cartier sau edificii punctuale, Ștei prezintă un nucleu urban omogen, construit în baza principiilor compozițional urbanistice și arhitecturale ale socialismului realist. (fig. 1)

Interesele sovietice pe teritoriul României la începutul Războiului Rece: Sovromcuartit

În anii 1950, statul român și-a canalizat investițiile către zone bogate în resurse naturale și cu unități industriale pre-existente.¹³ Patru orașe de mici dimensiuni construite în această perioadă au primit titlul de „nou oraș socialist”: Dr. Petru Groza (Ștei), Gh. Gheorghiu Dej (Onești), Ucea (Victoria).¹⁴

În primii ani postbelici, România a fost obligată să plătească datoriile de război către Uniunea Sovietică,¹⁵ stabilite la un total de 300 de milioane de dolari, ceea ce reprezenta aproximativ 55% din produsul național intern brut în 1945. Datoria urma să fie plătită în produse—jumătate în petrol, iar restul în cereale, lemn și altele.¹⁶ Tocmai în acest scop au fost create Sovromurile, în teorie întreprinderi mixte româno-sovietice, prin care sovieticii au preluat practic controlul asupra ramurilor cheie ale industriei românești.¹⁷ Ultimul dintre acestea a fost Sovromcuartit, creat în 1952, după

- 18 HU OSA 300-60-1, Box 399, item 3189/ 60, pp. 3-4.
- 19 Florin Banu, *Asalt asupra economiei României. De la Solagra la Sovrom (1936-1956)*, Editura Nemira, București, 2004, pp.144-145.
- 20 Minele de uraniu amplasate în Republica Democrată Germană au devenit după al doilea război mondial al treilea producător de uraniu la nivel mondial după Canada și Statele Unite ale Americii. Vezi Milos Rene, *History of Uranium Mining in Central Europe*, consultat în 13/02/2020 <http://dx.doi.org/10.5772/intechopen.71962>
- 21 Sunt zone miniere amplasate în zona munților Erzgebirge aflați la intersecția graniței germano-cehe în actuala împărțire politico-administrativă a Europei.
- 22 Milos Rene, *History of Uranium Mining in Central Europe*, consultat în 13/02/2020 <http://dx.doi.org/10.5772/intechopen.71962>
- 23 R.E Norman, *Uranium Production in Eastern Europe and Its Environmental Impact: A Literary Survey*, Prepared by OAK Ridge National Laboratory for the US Department of Energy, April 1993.
- 24 O hartă din 1956 indică principalele situri de exploatare a uraniului din România, unde erau marcate diferit cele care funcționau deja: *Bihor*, *Arieșeni*, *Păiușeni* (Munții Apuseni) sau *Ciudanovița* (sudul Banatului) și cele care erau luate în considerare pentru viitoare prospecțiuni geologice: *Ditrău* (Carpații Orientali) sau *Poiana Mărului* lângă Brașov. Harta face parte dintr-un album ce prezintă realizările din zona Bihorului și exploatarea de uraniu oferit lui Gheorghe Gheorghiu-Dej. Datorită faptului că albumul face referință la Societatea Minieră Kvarțit, și nu *Sovrom Kvarțit*—nume care a fost schimbat după disoluția *Sovromului*—albumul poate fi datat post 1956.
- 25 Numele a fost menținut până în 1996, când a fost schimbat în Ștei.
- 26 Florin Banu, *op.cit.*, p. 162, fn. 177.
- 27 *Ibidem*, p. 166, pp.170-173.
- 28 *Ibidem*, p. 160, v. nota de subsol p. 176.
- 29 *Ibidem*, p. 44. Pentru eforturile făcute în acest sens, a se vedea Eliza Gheorghe, „Building detente in Europe? East-West trade and the beginning of Romania's nuclear programme, 1964-1970”, în *European Review of History: Revue européenne d'histoire*, vol. 21, nr. 2, 2014, pp. 235-253. Conform acestui articol, programul românesc de cercetare nucleară a fost lansat în 1955 cu sprijin sovietic, însă sovieticii au refuzat să le vândă reactoare nucleare, obligând partea română să caute alternative în Vest. (p. 236).

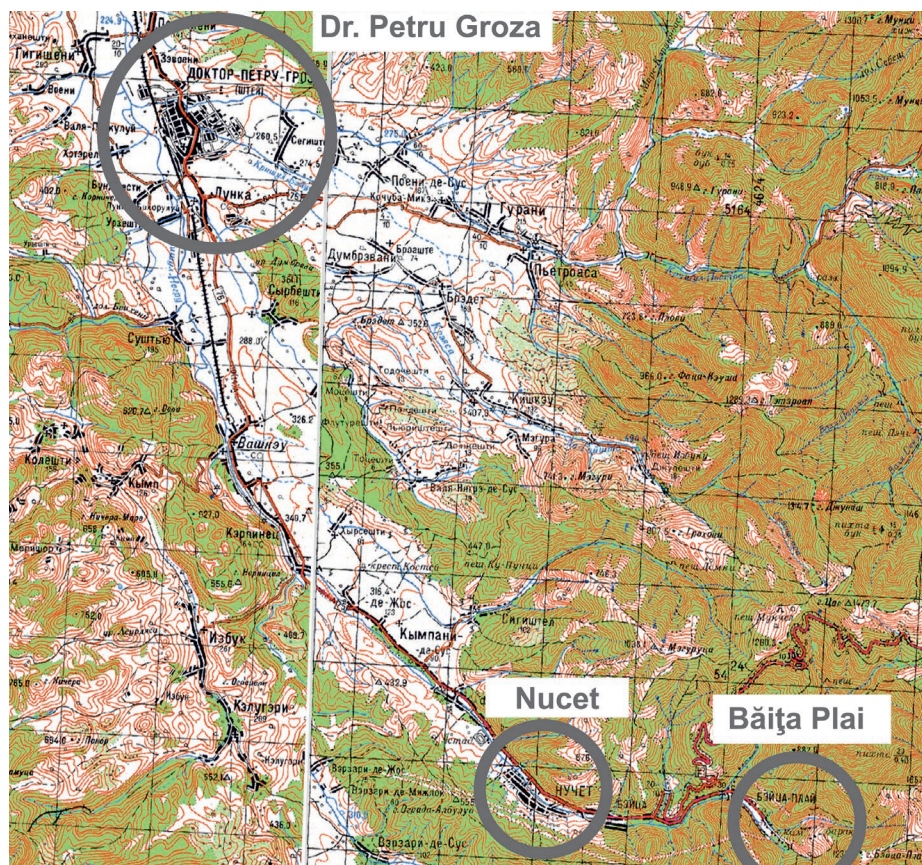

Fig. 2 Hartă sovietică realizată la mijlocul anilor 1970, reprezentând Dr. Petru Groza / Ștei, Nucet și Băița Plai (mina de uraniu). Sursa: Vasile Crăciunescu, Hărțile sovietice proiectate în Stereo 70, geo-spatial.org/ (consultat în 2015)

ce au fost identificate resurse de uraniu, la Băița, în Munții Bihorului, în 1950.¹⁸ Activitatea întreprinderii cuprindea, pe lângă exploatarea de uraniu mascată oficial sub exploatarea cuarțului (după cum rezulta și din numele *Sovromului* creat), construcția unei infrastructuri rutiere, a unor clădiri industriale și a coloniilor de muncitori.¹⁹ (fig. 2)

Această formulă de preluare a controlului asupra activității economice a fost aplicată la scară largă în cadrul întregului Bloc Estic la începutul anilor 1950. Astfel, zone cu tradiție minieră în exploatarea resurselor de uraniu precum Estul Germaniei,²⁰ (fosta) Cehoslovacie (minele de uraniu de la Jáchymov, Horní Slavkov și Příbram)²¹ sau Polonia, au intrat sub control sovietic.²² La acestea s-au adăugat noi prospecțiuni geologice și deschiderea unor mine noi de uraniu la nivelul întregului Bloc Estic, inclusiv în România. Astfel, la începutul anilor 1950, prin sistemul întreprinderilor cu capital mixt, Uniunea Sovietică a început exploatarea de uraniu la nivelul întregii arii geografice asupra căreia își manifesta influența.²³ În acest context începea activitatea de exploatare a zăcămintelor de uraniu descoperite în mina de la Băița Plai.

Pentru a stabili forța de muncă folosită la exploatarea uraniului, incluzând specialiști sovietici, a fost inițiată construcția unei așezări urbane în apropierea minei de la Băița Plai, lângă satul Ștei.²⁴ În 1956, Șteiu a devenit oraș, având o populație de aproximativ 6.000 de locuitori și o arhitectură în stilul realismului socialist. În 1958, orașul a primit numele Dr. Petru Groza, pentru a cinsti amintirea liderului politic care murise în acel an.²⁵ (fig. 3)

Uraniul exploatat la Ștei era practic transportat imediat către Uniunea Sovietică, fiind procesat doar superficial, ceea ce implica și o risipă a resurselor.²⁶ *Sovromcuarțit* a trecut sub control românesc începând cu anul 1956, ceea ce a presupus și plecarea locuitorilor sovietici, locuințele acestora fiind ocupate de români.²⁷ Ținând cont de importanța strategică a acestei resurse, starea de tensiune în jurul problemei uraniului exploatat în România a continuat. În timp ce sovieticii se temeau că românii vor vinde americanilor uraniul exploatat la Ștei,²⁸ românii sperau că îl vor putea utiliza la dezvoltarea propriei centrale atomice²⁹. Acest fapt a avut consecințe directe în deschiderea unor exploatare noi de uraniu la nivel național dintre care menționăm Ciudanovița (zona Banatului Montan, în apropierea Oraviței) sau Crucea, Brotușana și Grințieș în zona Carpaților Orientali, în timp ce baza de studiu și cercetare a zăcămintelor de uraniu a rămas la Ștei / Dr. Petru Groza pentru toată perioada socialistă, în timp ce la Feldioara,

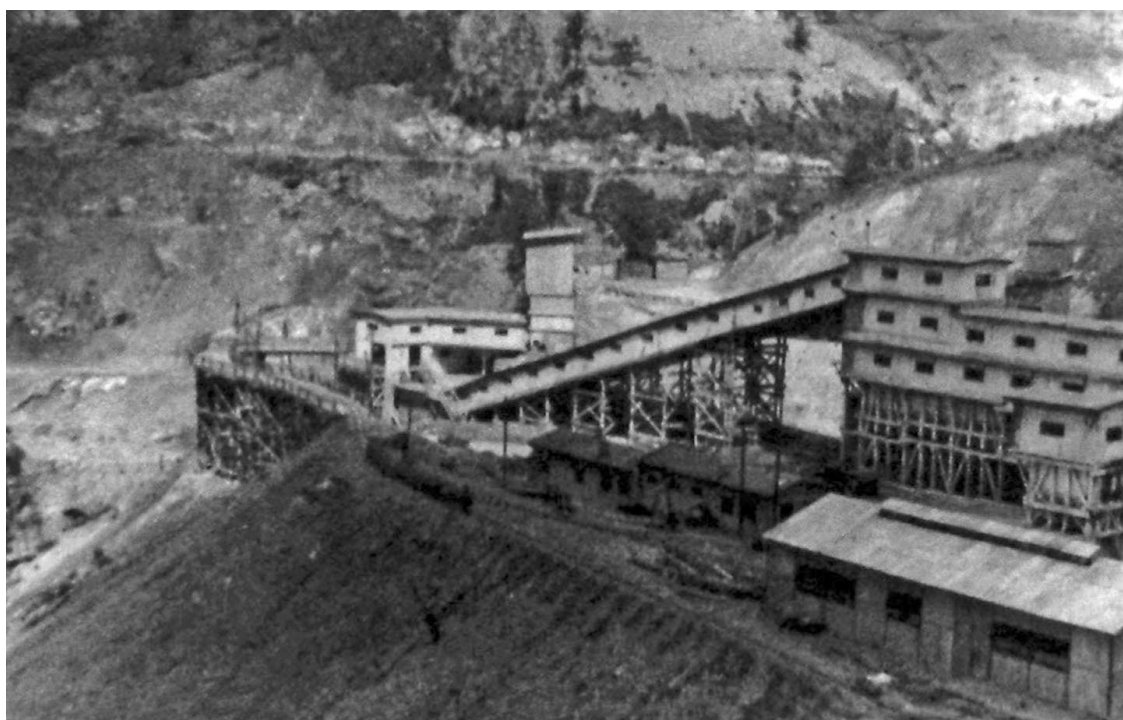
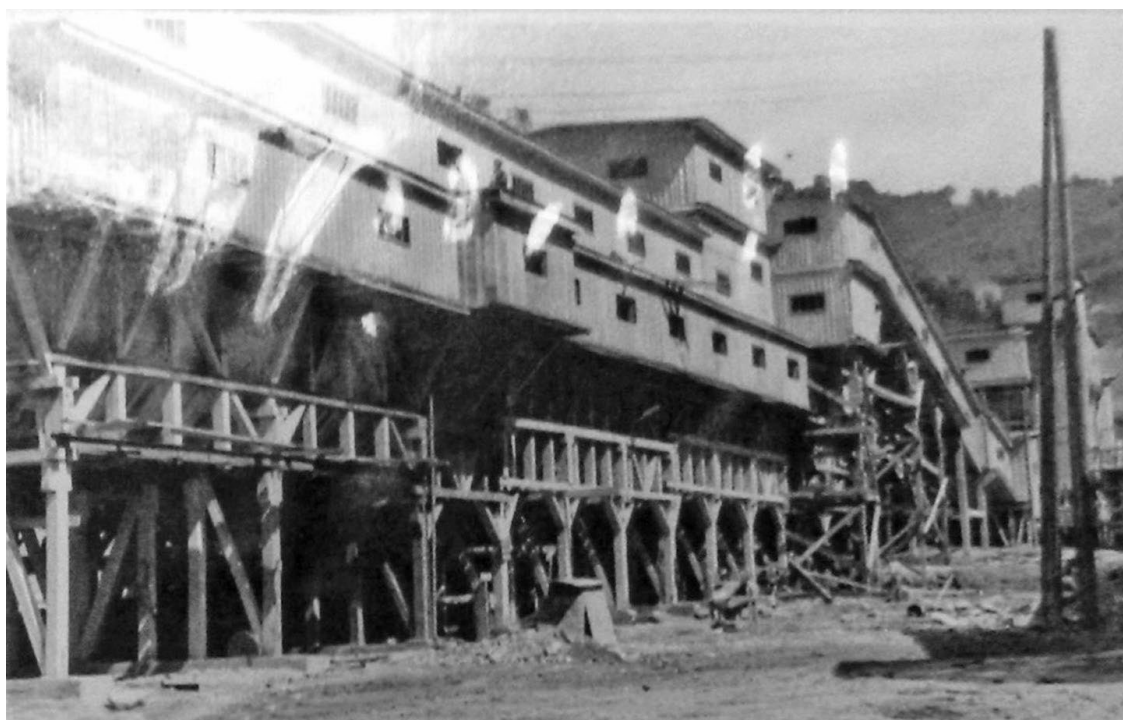

Fig. 3 Mina de uraniu Băița Plai—fluxul industrial de procesare mecanică a minereului. Sursa: SANIC, Fond: CC al PCR
Albume foto, Dosar A 21, poze nr. 24–27

³⁰ Compania Națională a Uraniului, http://www.cnu.ro/Istoric*aID_275-pagina (consultat în 13/02/2020).

³¹ Așezările miniere de pe teritoriul României s-au dezvoltat spațial pornind de la relația dintre colonia muncitorească și mină (puțul sau galeria), indiferent de tipologia minereurilor exploatare. În numeroase cazuri colonia s-a transformat într-o adevărată așezare muncitorească cum este cazul Aninei, Petrilei sau a Băii Sprie. În alte situații colonia a rămas o simplă zonă rezidențială, izolată teritorial de restul așezărilor, fără dotări socio-culturale necesare pentru a putea genera o comunitate și o viață urbană (ex. Ciudanovița).

³² În cazul zonei Ștei-Băița, se presupune că zăcămintele de uraniu au fost descoperite în timpul celui de-al doilea război Mondial de experți germani. A se vedea I. Simedre, *Ștei 500 de Ani—Monografie*, Beiuș, 2003.

³³ RomActiv Business Consultant, *Strategia de dezvoltare locală a orașului Ștei*, jud. Bihor, pentru perioada 2014–2020, Primăria orașului Ștei – Ștei, 2015.

³⁴ Irina Tulbure, *op.cit.*, p. 50.

³⁵ *Ibidem*, p. 188.

³⁶ *Ibidem*, p. 182.

jud. Brașov, s-a realizat ulterior prima moară de prelucrare chimică a uraniului.³⁰ Însă, toate aceste localități s-au dezvoltat pe principiul „coloniei muncitorești” care, respectând tradiția minieră de exploatare maximă a resurselor minerale și umane, venea construită în începea activitatea de exploatare a zăcămintelor de uraniu descoperite în mina de la Băița Plai a locului de producție (puțul sau galeria).³¹ Singura „colonie” care a fost structurată în forma unei mici așezări urbane, nu doar din perspectiva formal-spațială și arhitecturală, dar și a dotărilor socio-culturale a fost Șteiul / Dr. Petru Groza. (Fig. 4)

Arhitectură și planificare urbană

Exploatarea uraniului la Ștei a început oficial în 1952, după ce prospecțiuni geologice au fost efectuate în 1950–1951.³² Curând după aceea a început construcția unui oraș nou „pentru ruși”, cum a rămas cunoscut în memoria colectivă locală. Un decret oficial din 1955 menționează exproprierea a 80 de hectare de pământ arabil de lângă satul Ștei pentru a construi noi platforme industriale, locuințe și clădiri administrative.³³ La acea dată, „noul oraș rusesc” era deja definit de principiile estetice ale realismului socialist. Așa cum notează Irina Tulbure, reconstrucția orașelor din Europa de Est în perioada imediat următoare celui de-al doilea război mondial s-a făcut după principiile urbanismului realist socialist, care urma liniile directe ale Planului pentru reconstrucția Moscovei din 1935: „compunerea țesutului din cvartale, utilizarea unor prospecte ample de bulevarde și construcția unor clădiri monumentale ca embleme socialiste ale orașului: sediul politic, casa de cultură, primăria.”³⁴ Schița de sistematizare era concepută în conformitate cu principiile segregării funcționale (industrie, locuire, spații verzi, circulație).³⁵ Irina Tulbure face o descriere succintă a planului tip, în cadrul unei analize a coloniilor muncitorești: Sarmasag, Filipeștii de Pădure-Mineri, Săvinesti, Comănești, Moreni. Acesta era împărțit în două zone, cea a cvartalelor cu incinte închise, și cea cu locuințe colective și individuale, separate de un ansamblu cu caracter social amplasat într-o zonă înverzită. Se poate remarca discrepanța între planul riguros, tipul construcțiilor, și dimensiunea rurală în care acestea se înscriu (sunt amplasate).³⁶ (Fig. 5)

În cazul Șteiului / Dr. Petru Groza, noul amplasament urban planificat și construit aici era destinat integral specialiștilor sovietici care ar

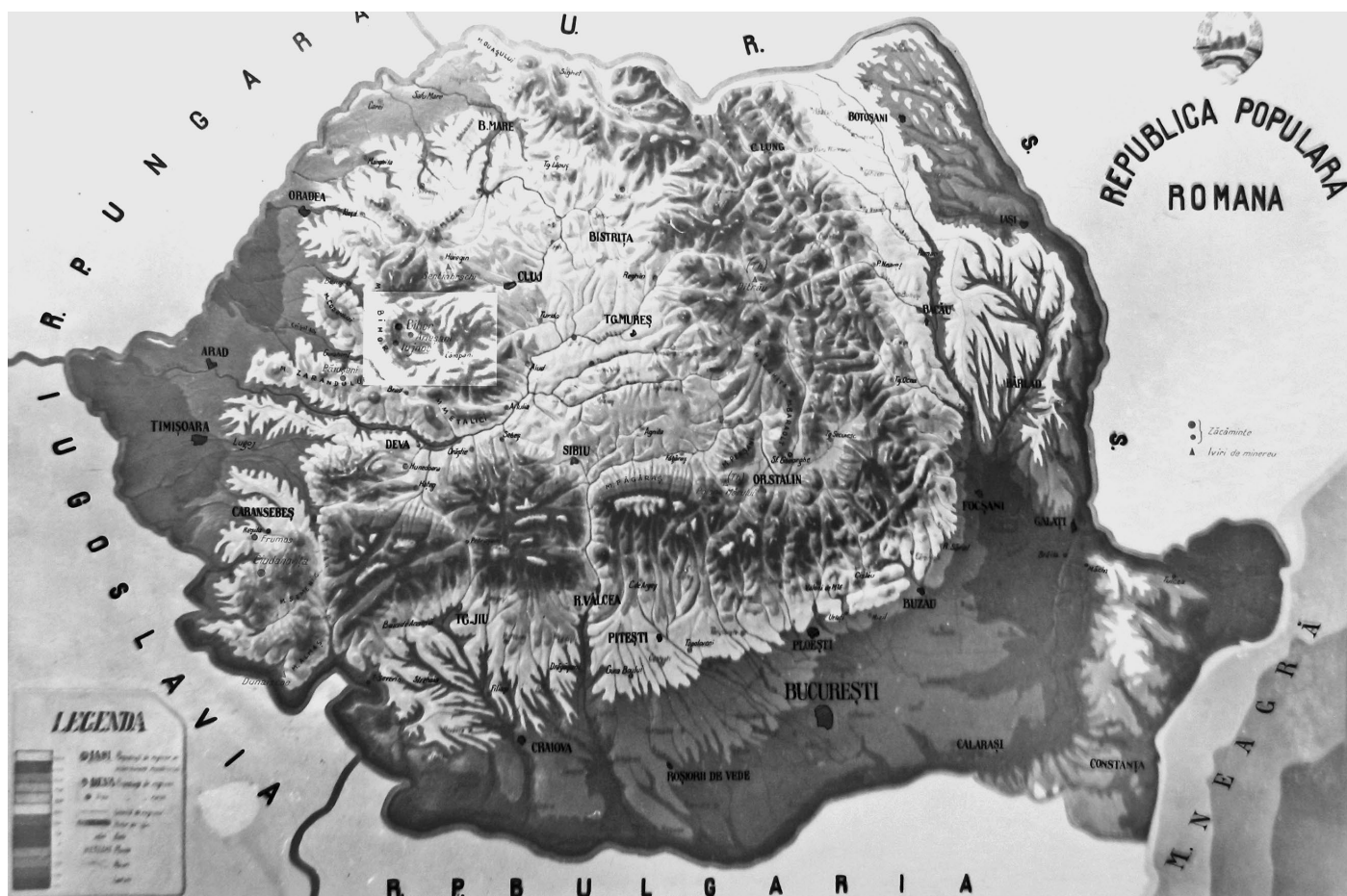

Fig. 4 Harta datată aproximativ 1956 reprezentând obiectivele de interes la nivel național provenind exploatarea de uraniu. Pe hartă apar marcate Ștei / Dr. Petru Groza, Băița Plai (mina), dar și Ciudanovița în zona Banatului Montan, unde ulterior s-a deschis o mină de uraniu. Sursa: SANIC București, Fond: CC al PCR Albume foto, Dosar A 21, foto nr. 128

37 Perioada separării fizice între orașul rușilor și cel al românilor este considerat intervalul 1952–1956, ce coincide cu perioada de început a exploatării minei de uraniu și a construcției orașului până în momentul trecerii în posesia și administrarea exclusivă a statului româna (desființarea Sovromquartitului).

38 Trebuie specificat faptul că nu a fost încă realizat un studiu sociologic complet la nivelul așezării pentru a determina care sunt factori identitari sau de referință în memoria locală. În plus, informația primită de la nivelul comunității locale a fost considerată doar orientativă și nu de bază în cadrul cercetării, luându-se în considerare aspectul subiectiv și nostalgic al amintirilor cu referire la perioada studiată.

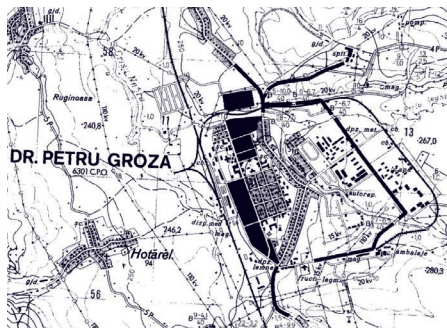

Fig. 5 Comparația diferitelor materiale cartografice privind dezvoltarea teritorială a orașului. Surse: Vasile Crăciunescu, Hărțile sovietice proiectate în Stereo 70, geo-spatial.org/ (consultat în 2015) și Google maps (consultat în 2019)

fi supravegheat și administrat activitatea de exploatare a uraniului, creându-se o barieră fizică între nou și vechi (existent), între *ruși și români*. Această separare clară se va regăsi ulterior inclusiv la nivelul dotărilor pentru educație (școli, grădinițe) sau a dotărilor de cartier (magazine de aprovizionare). Deși această diviziune spațială a durat doar câțiva ani (1952–1956),³⁷ memoria locală este puternic marcată de acest aspect și, drept urmare, astăzi încă se face referire la „orașul rușilor”. O limită importantă a acestei cercetări este lipsa arhivelor locale care să documenteze procesul de planificare și construcție al orașului. Drept urmare prezentarea succintă a așezării se bazează pe câteva materiale arhivistice consultate, analiza diferitelor materiale cartografice, observațiile in situ și memoria locală.³⁸

Orașul a fost dezvoltat pe sistemul unui grid ortogonal definit de trei axe majore de compoziție denumite Strada Lenin, Strada Frunțașilor și Strada 23 August, și care se întindeau de la nord la sud. Acestea făceau legătura între două mari arii funcționale: centrul politico-administrativ și dotă-

rile socio-culturale compuse din: pavilionul administrativ al minei, teatrul, spitalul, librăria, și dotările pentru petrecerea timpului liber compuse din: sala de sport și piscină, amplasate într-o amplu spațiu verde. Zona rezervată dotărilor pentru educație includea două școli și două grădinițe (separate pentru români și ruși), fiind amplasată în paralel cu blocurile de apartamente de pe Strada 23 August, în zona tampon dintre „orașul rusesc” și vechiul sat Ștei.

Arhitectura dotărilor socio-culturale se remarcă prin monumentalitate, conferind o grandoare specifică spațiului public, cu amplasarea sediului administrativ al minei (Sovrom-ul) cap de perspectivă axului principal compozițional. Strada principală (Strada Lenin), pe care erau situate locuințele specialiștilor sovietici, beneficia de o perspectivă excelentă asupra acestuia. Strada este largă, fiind delimitată de spații verzi plantate. Stilul arhitectural al clădirilor este unul unitar și monumental, deși acestea ajung la două etaje maxim, cu un limbaj decorativ de inspirație clasicizantă; clădirile administrative și dotările socio-culturale: Clădirea Direcției Generale Societatea Minieră Kvarțit, Casa Inginerului și Tehnicianului, Policlinica, Clădirea Sălii Sportive sunt volume destul de masive, intrarea marcată în general printr-un corp ieșit în rezalit și acoperit cu fronton triunghiular, sau accentuată de o succesiune de coloane. Elemente decorative care imprimă monumentalitate sunt adăugate și unor clădiri care aduc mai degrabă spre rural, cum este Librăria. (Fig. 6, 7, 8).

Pe la mijlocul anilor 1950, când evoluția lucrărilor de la Hunedoara ridica discuții în paginile revistei *Arhitectura* cu privire la imaginea unitară a orașului socialist în România, Ștei – un exemplu total necunoscut și în consecință nepublicat – se dezvoltase deja ca o așezare unitară urmând estetica realismului socialist. Această imagine unitară a peisajului urban și arhitectural era reflectată și în varietatea de tipologii de locuințe, care în alte cazuri erau distribuite neunitar (de exemplu la Hunedoara sau Reșița). Aceste tipologii se regăsesc de-a lungul celor trei străzi principale: blocuri cu două etaje care flanchează Strada Lenin, blocurile de apartamente de trei etaje construite pe cele două străzi adiacente (cunoscute de către localnici ca DK), locuințe duplex (cunoscute ca BW), precum și familiarele cvartaluri. (Fig. 9, 10)

Un alt tip de locuință care a dispărut, însă apare menționat în documentele de arhivă și amintit de către localnici, este *baraca*. Se pare că o serie de barăci au fost construite în partea de est a orașului, ca structuri

Fig. 6 Sediul administrativ al *Sovromcuarțit*, astăzi sediul administrativ al SC Băița SA amplasat în cap de perspectivă a Străzii Lenin, una dintre axele principale de dezvoltare urbanistică. Sursa: SANIC București, Fond: CC al PCR Alburne foto, Dosar A 21, poza nr. 77

Fig. 7 „Casa inginerului și tehnicianului” construită perimetral pieței principale, adiacent sediului administrativ al *Sovromcuarțit*-ului. Intrarea monumentală de la nivelul edificiului este amplasată în axul longitudinal de compoziție a sălii de spectacole. În prezent edificiul adăpostește sediul bibliotecii locale, păstrându-și funcțiunea de Casă de cultură. Sursa: SANIC, Fond: CC al PCR Alburne foto, Dosar A 21, poza nr. 88

Fig. 8 Vedere panoramică spre clădirea sălii de sport, cap de perspectivă a Străzii Lenin înspre zona educațională și de recreere a orașului. Clădirea sălii de sport răspunde în mod direct sediului administrativ al *Sovromcuarțit*-ului, devenind clădirile reprezentative amplasate în lungul aceleiași ax compozițional. Vedere la nivelul blocurilor de locuințe amplasate în lungul Străzii Lenin. Sursa: SANIC, Fond: CC al PCR Alburne foto, Dosar A 21, poza nr. 96

³⁹ HU OSA 300-60-1, Box 399, item 1284/63. Barăcile au fost folosite pe scară largă ca locuințe temporare pentru forța de muncă din apropierea noilor unități industriale. De exemplu, în cazul Hunedoarei, barăcile au fost utilizate până la vizita lui Nikita Khrushchev din 1962, când au fost demolate pentru a nu altera imaginea noului oraș socialist.

temporare din lemn cu fundații de ciment. În acestea au fost adăpostiți soldații ruși aduși să supravegheze exploatarea de uraniu și să asigure securitatea întregii zone. Barăcile au fost de asemenea folosite ca o soluție temporară pentru a caza muncitorii români (atât pe cei din construcții, cât și din minerit), până când zona rezidențială a fost construită (de ex. cazul cvartalului Petrileni).³⁹(Fig. 11)

Ceea ce se poate observa la nivelul așezării este o structurare ierarhică a spațiilor urbane, dar și a edificiilor, exprimând în mod public „rolul” deținut la nivelul întregului sistem. În plus, se poate remarca o unitate compozițională—urbanistică și arhitecturală—la nivelul proiectului socialist cu atât mai remarcabilă cu cât majoritatea schițelor de sistematizare realizate la începutul anilor 1950 au rămas în mare măsură nefinalizate, reducându-se la realizarea anumitor obiective cheie sau a unor fragmente urbane care ulterior au fost încorporate în dezvoltarea urbană succesivă.

Fig. 9 Blocurile de locuit amplasate în lungul Străzii 23 August, paralelă cu Strada Lenin, principalul ax compozițional al așezării. Sursa: SANIC, Fond: CC al PCR Albușe foto, Dosar A 21, poza nr. 107

Fig. 10 Tipologie de locuință duplex construită în intervalul 1952-1956 și cunoscută în memoria locală ca locuință BW (probabil abreviație a Bungalow). Sursa: Oana Țiganea, decembrie 2013

⁴⁰ *Architecture of Totalitarian Regimes of the XXth Century in Europe's Urban Memory*, a se consulta: <http://www.atrriumroute.eu/heritage/sites/342-stei>

⁴¹ Italia, Slovenia, Bulgaria, Ungaria, Slovacia, România, Croația, Albania, Bosnia-Herțegovina, Serbia și Grecia. <http://www.atrrium-see.eu/> (consultat în 13/02/2020)

Moștenirea arhitecturală și urbanistică a socialismului realist în Ștei

Recent, Șteiul a devenit membru *Atrium—Cultural Route of the Council of Europe*⁴⁰, ceea ce îl recomandă ca obiectiv turistic de interes, promovat de această rețea la nivel internațional, alături de alte 19 obiective din Europa: Bertinoro și Fratta Terme (IT), Carbonia (IT), Castrocara Terme e Terra del Sole (IT), Cesenatico (IT), Dimitrovgrad (BG), Ferrara (IT), Forlì (IT), Forlimpopoli (IT), Mascali (IT), Merano (IT), Iași (RO), Labin (CRO), Predappio (IT), Rasa (CRO), Sofia (BG), Tirana (ALB), Torviscosa (IT), Tressignana (IT).

Inițiat în anul 2011 *Atrium—Architecture of Totalitarian Regimes in Urban Managements (Arhitectura Regimurilor Totalitare în Managementul Urban)* este un proiect de cercetare care a reușit să atragă interesul a 18 parteneri din 11 țări din sudul și estul Europei⁴¹ interesați de studiul, promovarea și recunoașterea patrimonială a mediului construit din perioada regimurilor totalitare, fie că este vorba de cel fascist din perioada interbelică sau de cel socialist din perioada post-1945. *Atrium* poate fi considerat o primă inițiativă trans-europeană de a aduce în atenția lumii academice, dar și a diferiților actori implicați (administrații centrale și locale, comunități locale) potențialul pe care fondul construit al trecutului recent îl poate avea în redefinirea unei identități locale din punct de vedere socio-cultural

Fig. 11 Cvartarul Petrieni construit între 1952–1956 în afara centrului definit de nucleul administrativ și socio-cultural construit în lungul străzilor Lenin, 23 August și Gheorghe Gheorghiu-Dej. În vecinătatea cvartalului erau construite barăcile temporare pentru muncitori. Sursa: Oana Țiganea, decembrie 2013

⁴² Din păcate, pe site-ul primăriei, actor ce apare indicat ca promotor al acestei inițiative, nu apare nici o indicație cu privire la rețeaua *Atrium*. A se consulta site-urile: <http://www.atrimumroute.eu/heritage/sites/342-stei> (și) <http://www.primarias-tei.ro/>

⁴³ Aman Anders, *op.cit.*.

⁴⁴ A se vedea și consulta site-ul <https://www.crazyguides.com/>

⁴⁵ Jacques Le Goff, *História e Memória*, 4.ed. Campinas: Unicamp, 1996.

și economic. Din această perspectivă se face referire directă la potențialul de valorizare economică pe care îl poate avea mediul construit al acestor orașe, și propune să depășească stigmatul negativ care încă plutește asupra lor în anumite cazuri (ex. orașului Forlì, în care arhitectura fascistă interbelică este dominantă). În acest sens a fost creat și traseul european *Atrium*, unde România este reprezentată de Ștei, descris a fi un adevărat „muzeu în aer liber al socialismului realist”⁴² și Iași, datorită centrului administrativ construit în intervalul 1960–1980.

În ciuda amplitudinii pe care a avut-o proiectul de cercetare, rețeaua obiectivelor promovate nu include exemple renumite din Europa centrală, fosta zonă a Blocului Estic, cum ar fi cazul Nowa Huta (Cracovia, Polonia) sau Eisenhüttenstadt (estul Germaniei). Dintre exemplele renumite ale socialismului realist de la începutul anilor 1950, în cadrul rețelei *Atrium* apare doar Dimitrovgrad (Bulgaria). Nowa Huta (Polonia) și Eisenhüttenstadt (Germania) au reprezentat acele repere de referință în planificarea și construcția noilor orașe industriale de la sfârșitul celui de al doilea război mondial, sub influența directă a experienței sovietice a anilor 1930, simultan cu consolidarea politică a regimului comunist în Blocul Estic.⁴³ Spre deosebire de Ștei, un oraș de mici dimensiuni, și cu notorietate scăzută, aceste orașe sunt și printre primele care în contextul post-1989 au adus în discuție posibilitatea recunoașterii patrimoniale a unei identități urbane construite în perioada socialistă.

La începutul anilor 2000, în Nowa Huta, oraș siderurgic construit la periferia Cracoviei, a fost inițiat un nou tip de promovare turistică concentrat exclusiv pe moștenirea socialistă. Trecutul recent este prezentat într-o notă nostalgică, punând accentul pe viața de zi cu zi a locuitorilor.⁴⁴ Astfel, în cazul orașului Nowa Huta, mediul construit definit de principiile arhitecturale și urbanistice ale socialismului realist a devenit decorul unei noi activități economice, dar și un mijloc de promovare a unei identități locale construite și consolidate politic, economic, social și cultural, în mod direct prin construcția însăși a orașului. Acest exemplu aduce în discuție tocmai aspectul identității locale de factură socialistă, factor vital al componentei de patrimoniu fără de care orice proces de recunoaștere oficială a valorii devine inutilă, dar care este strâns legată de trecutul recent prin însăși amintirile experienței directe. Acest exemplu întărește necesitatea dezvoltării studiilor de cercetare orientate spre trecutul recent pentru a permite ilustrarea obiectivă a mecanismelor și sistemelor ce au stat la baza construcției orașelor în perioada 1945–1989, fără a se cădea în latura nostalgică sau, din contră, dominată de resentiment.

Pe lângă necesitatea transmiterii informației către generațiile viitoare, o bună cunoaștere a motivelor politice, economice și socio-culturale care au stat la baza construirii orașelor în intervalul 1945–1989 poate contribui la formarea unei atitudini etice, de respect și păstrare (dacă nu chiar „conservare”) a mediului construit. Tocmai în acest sens, edificiile—indiferent de apartenența temporară—trebuie considerate așa cum le numea și istoricul francez Jacques Le Goff, documente vii ale societății și culturii care le-a generat pe principiul asocierii „monument/ document”.⁴⁵ Mai ales în contextul în care materialul documentar arhivistic al perioadei recente nu

Fig. 12 Vedere generală a fostei străzi Lenin, spre zona educațional-recreativă a orașului Ștei.
Sursa: Oana Țiganea, decembrie 2013

⁴⁶ Uzina mecanică din Ștei a fost dezvoltată în perioada anilor 1970, ajungând până în anul 1989 să aibă aproximativ 5000 de angajați.

⁴⁷ Pentru a înțelege fenomenul de contracție la nivel național, a se consulta Ilinca Păun-Constantinescu (ed.), *Shrinking Cities in Romania*, Vol. 1 și Vol. 2, DOM Publisher—Berlin, MNAC—București, 2019.

este încă accesibil sau a dispărut în procesul de închidere, privatizare sau demolare, cum s-a întâmplat în majoritatea cazurilor post-industriale.

Șteiul pare a fi un oraș înghețat în timp și spațiu, unde arhitectura și structura „orașului rusesc” este încă extrem de bine perceptibilă. Aceasta se datorează atât faptului că încă este un oraș locuit, cât și intervențiilor minimale de modificare și transformare a mediului construit. La această stare de fapt contribuie și lipsa investițiilor la nivel local, fiind un oraș afectat în mod direct de declinul economic produs de închiderea activității miniere și a Uzinei mecanice.⁴⁶ Din această perspectivă, Șteiul prezintă un destin comun cu numeroasele orașe românești de mici dimensiuni, dezvoltate datorită activității industriale în perioada regimului comunist și care, după 1989, au trecut prin puternice procese de contracție demografică, economică și socio-culturală.⁴⁷ Însă, spre deosebire de alte orașe de mici dimensiuni, în care mediul construit abandonat devine o ruină vie, Șteiul își conservă moștenirea construită, chiar dacă aceasta nu a fost recunoscută în mod oficial pentru valoarea sa patrimonială. De ce tocmai la Ștei asistăm la un asemenea proces? Doar un studiu sociologic și antropologic amplu ar putea răspunde acestor întrebări, evidențiind dinamicile sociale și culturale post-1989 ce au determinat conservarea ad-hoc a unei moșteniri blamate de mulți alții. (Fig. 12)

Bibliografie	
Surse arhivistice:	Arhivele Naționale Istorice Centrale (SANIC) București, Fond: CC al PCR Albume foto, Dosar A 21 OSA Archivum, Budapest, HU OSA 300-60-1, Box 399, item 3189/ 60 OSA Archivum, Budapest, HU OSA 300-60-1, Box 399, item 1284/63
Surse publicate:	Adler, Ladislau, Z. Solomon. „Dezvoltarea arhitecturii industriale în Uniunea Sovietică” în <i>Arhitectura RPR</i> , nr. 4, 1951, pp. 23–28. Adler, Ladislau (et. al.), „Arhitectura construcțiilor industriale în cursul primului Plan Cincinal Stalinist” în <i>Arhitectura RPR</i> , nr. 5, 1951, pp. 9–19. Adler, Ladislau. <i>Proiectarea clădirilor industriale</i> . Ed. Tehnică, București, 1955. Aman Anders, <i>Architecture and Ideology in Eastern Europe during the Stalin Era: An Aspect of the Cold War History</i> , An Architectural History Foundation Book, 1992. Banu, Florin. <i>Asalt asupra economiei României. De la Solagra la Sovrom (1936–1956)</i> . Editura Nemira, București, 2004. Cucu, V. <i>Orașele din RS România. Probleme de geografie economică (rezumatul tezei de doctorat)</i> . Universitatea Alexandru Ioan Cuza, Iași, 1977. Gheorghe, Eliza. „Building detente in Europe? East-West trade and the beginning of Romania’s nuclear programme, 1964–1970” în <i>European Review of History: Revue européenne d’histoire</i> , vol. 21, nr. 2, 2014, pp. 235–253. Horváth, Sándor. “Everyday Life in the First Hungarian Socialist City”, în <i>International Labor and Working-Class History</i> , vol. 68, October 2005, pp. 24–46. Ioanid, R. <i>Urbanizarea în România. Implicații socio-economice</i> , Ed. Științifică și Enciclopedică, Bucharest, 1978. Ionescu, Ghiță. <i>Communism in Romania 1944–1962</i> . Royal Institute of International Affairs, Oxford University Press, London – New York – Toronto, 1964. Kaser, M.C. (ed.). <i>The Economic History of Eastern Europe (Vol.III: Institutional Change within Planned Economy)</i> . Ed. Clarendon Press, 1987. Kotkin, Stephen. <i>Magnetic Mountain: Stalinism as a Civilization</i> . University of California Press, Berkeley – Los Angeles – London, First Edition, 1995. Lebow, Katherine. <i>Unfinished Utopia: Nowa Huta, Stalinism, and Polish Society, 1949–56</i> . Cornell University Press, Ithaca, 2013. Le Goff, Jacques. <i>História e Memória</i> , 4.ed. Campinas: Unicamp, 1996. Mărginean, Mara. <i>Ferestre spre Furnalul Roșu. Urbanism și cotidian în Hunedoara și Călan</i> . Ed. Polirom, Iași, 2015. Murgescu, Bogdan. <i>România și Europa. Acumularea decalajelor economice (1500–2000)</i> . Ed. Polirom, Iași, 2010. Norman, R.E., <i>Uranium Production in Eastern Europe and Its Environmental Impact: A Literary Survey</i> , Prepared by OAK Ridge National Laboratory for the US Department of Energy, April 1993. Păun-Constantinescu, Ilinca (ed.). <i>Shrinking Cities in Romania</i> . Vol. 1 și Vol. 2, DOM Publisher – Berlin, MNAC – București, 2019 Pittaway, Mark. “Creating and Domesticating Hungary’s Socialist Industrial Landscape: From Dunapentele to Sztálinváros”, 1950-1958, în <i>Historical Archaeology</i> , Vol. 39, nr. 3, Landscapes of Industrial Labor, 2005, pp. 75–93. RomActiv Business Consultant, <i>Strategia de dezvoltare locală a orașului Ștei</i> , Jud. Bihor, pentru perioada 2014–2020. Primăria orașului Ștei – Ștei, 2015. Ronnas, Per. <i>Urbanisation in Romania: a geography of social and economic change since independence</i> , PhD Thesis Stockholm School of Economics, Stockholm, 1984. Simedre, I., <i>Ștei 500 de Ani – Monografie</i> . Beius, 2003. Tulbure, Irina. <i>Arhitectură și urbanism în România anilor 1944–1964: constrângere și experiment</i> . Ed. Simetria, București, 2016. Turnock, D. <i>The Romanian Economy in the Twentieth Century</i> . Ed. Croom Helm, London – Sydney, 1986.
Surse online:	http://www.atrium-see.eu/ (consultat în 13/02/2020) http://www.atriumroute.eu/heritage/sites/342-stei https://www.crazyguides.com/ http://www.cnu.ro/Istoric*aID_275-pagina (consultat în 13/02/2020). Milos Rene, History of Uranium Mining in Central Europe, consultat în 13/02/2020 http://dx.doi.org/10.5772/intechopen.71962 http://www.primariastei.ro/